

## TARJIMA JARAYONIDA SINTAKTIK TRANSFORMATSIYALAR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18796243>

**Tursunov Jakhongir Aminovich**

*Qarshi davlat texnika universiteti Xorijiy tillar kafedrası katta  
o'qituvchisi.*

### Annotatsiya

Ushbu maqolada tarjima jarayonida sintaktik transformatsiyalarning qo'llanilishi, xususan qo'shma gaplarning ingliz tilidan o'zbek tiliga va aksincha tarjimasidagi strukturaviy o'zgarishlar tahlil qilindi. Tadqiqotda Roman Jakobson, Eugene Nida, O. Mykhailenko va N. Zokirova kabi olimlarning nazariy qarashlariga tayanildi. Tarjima jarayonida so'z tartibi transformatsiyasi, bog'lovchi vositalarning almashinuvi, morfologik moslashuv va predikativ birliklarning qayta qurilishi kabi masalalar ko'rib chiqildi. Tadqiqot natijalari tarjimada semantik-pragmatik ekvivalentlikni saqlash muhimligini ko'rsatdi.

### Kalit so'zlar

sintaktik transformatsiya, qo'shma gap, tarjima nazariyasi, semantik ekvivalentlik, so'z tartibi, bog'lovchi vositalar, ingliz tili, o'zbek tili.

## SYNTACTIC TRANSFORMATIONS IN THE TRANSLATION PROCESS OF COMPOUND SENTENCES

### Abstract

This article analyzes syntactic transformations in the translation process, particularly in translating compound sentences between English and Uzbek. Structural modifications such as word order change, conjunction replacement, morphological adaptation, and reconstruction of predicative units are discussed. The study is based on theoretical approaches of Roman Jakobson, Eugene Nida, O. Mykhailenko and N. Zokirova. The research emphasizes maintaining semantic-pragmatic equivalence in translation.

### Keywords

syntactic transformation, compound sentence, translation theory, semantic equivalence, word order, conjunctions, English, Uzbek language.

## СИНТАКСИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ПЕРЕВОДА СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

## Аннотация

В статье анализируются синтаксические трансформации в процессе перевода, особенно при передаче сложных предложений с английского языка на узбекский и наоборот. Рассматриваются структурные изменения, происходящие при переводе, включая изменение порядка слов, замену союзных средств, морфологическую адаптацию и реконструкцию предикативных единиц. В работе использованы теоретические взгляды Roman Jakobson, Eugene Nida, О. Mykhailenko и N. Zokirova. Подчёркивается важность сохранения семантико-прагматической эквивалентности при переводе.

## Ключевые слова

синтаксическая трансформация, сложное предложение, теория перевода, семантическая эквивалентность, порядок слов, союзы, английский язык, узбекский язык.

**KIRISH.** Zamonaviy tarjimashunoslikda tarjima jarayonining lingvistik xususiyatlarini o'rganish muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Tarjima faqat so'zlarni bir tildan boshqa tilga ko'chirish emas, balki manba tilning semantik, grammatik va pragmatik mazmunini maqsad til tizimiga moslashtirish jarayonidir. Bu jarayonda sintaktik transformatsiyalar alohida ahamiyatga ega bo'lib, ayniqsa qo'shma gaplarning tarjimasida strukturaviy moslashuv zarurati yuzaga keladi. Tilshunoslik va tarjimashunoslikda „transformatsiya“ tushunchasi, xususan sintaktik transformatsiyalar, tarjima jarayonida manba til (MT) tarkibidagi grammatik va sintaktik tuzilmaning maqsad til (TT) ning normativ tizimiga moslashuvi jarayonida sodir bo'ladigan o'zgarishlar majmuasi sifatida qaraladi. Masalan, Roman Jakobson «On Linguistic Aspects of Translation» nomli maqolasida tarjimada uch asosiy ko'chirish turini ajratadi: intralingual (bir til ichida), interlingual (tildan tilga) va intersemiotik (til va boshqa semiotik sistema o'rtasida) – bu ekvivalentlik kontseptsiyalari bilan chambarchas bog'liq. Tarjimashunoslik nazariyasi nuqtai nazaridan esa, transformatsiya – bu „manba til strukturasi maqsad til strukturasi shaklida qayta qurish“ jarayoni deb ta'riflanadi. Masalan, Nida E.'ning nazariyasi tarjimada so'zma-so'z ekvivalentlik o'rniga „mantiqiy va semantik ekvivalentlik“ni ta'kidlaydi: „har bir tildagi grammatik struktura o'zining semantik funksiyasiga mos holda tarjimada qayta qurilishi lozim“. (Nida, 1964) – sizning kirish qismida keltirilgan. Shu nuqtai nazardan, qo'shma gaplar kabi murakkab sintaktik birliklarni tarjima qilishda, sintaktik transformatsiyalar – ya'ni tuzilmaning qayta shakllanishi - katta rol o'ynaydi. Tarjimada sintaktik transformatsiyalar deganda, manba tilidagi gap,

jumla yoki murakkab sintaktik tuzilma maqsad tilidagi lingvistik resurslar, grammatik norma, soʻz tartibi, bogʻlovchi vositalar (conjunctions, relative pronouns vs. qoʻshimchalar, bogʻlovchilar) bilan moslashtirilish jarayoni tushuniladi. Qoʻshma gaplar (compound, complex, compound-complex) tarjima jarayonida ayniqsa sinovli tuzilmalardir, chunki har ikkala tilning (Ingliz va Oʻzbek) sifatida turli tipologik xususiyatlari mavjud.

**Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.** Tarjima nazariyasi va sintaktik transformatsiyalar muammosi tilshunoslik va tarjimashunoslikda keng oʻrganilgan. Tarjima jarayonida ekvivalentlikni taʼminlash masalasi Eugene Nida tomonidan funksional va semantik yondashuv asosida ishlab chiqilgan. Roman Jakobson tarjimada lingvistik birliklarning uch turdagi koʻchirilishini taʼkidlab, interlingval tarjimada strukturaviy oʻzgarishlarning muhimligini koʻrsatgan. Shuningdek, sintaktik transformatsiyalar tarjimada grammatik moslashuv vositasi sifatida O. Mykhailenko va N. Zokirova ishlarida tizimli tahlil qilingan. Zamonaviy tadqiqotlarda qoʻshma gaplar tarjimasida soʻz tartibi, bogʻlovchi vositalar almashuvi va morfologik adaptatsiya muhim omil sifatida qaraladi. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili tarjimada sintaktik transformatsiyalarning semantik-pragmatik moslikni saqlashdagi ahamiyatini tasdiqlaydi.

**Tadqiqot metodologiyasi.** Mazkur tadqiqotda tarjima jarayonida sintaktik transformatsiyalarni aniqlash va tahlil qilish uchun tavsifiy-analitik, qiyosiy-tipologik hamda strukturaviy tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotda ingliz va oʻzbek tillaridagi qoʻshma gaplarning tarjima variantlari solishtirilib, soʻz tartibi, bogʻlovchi vositalar almashuvi va morfologik moslashuv jarayonlari oʻrganildi. Metodologik asos sifatida Eugene Nida ning funksional ekvivalentlik nazariyasi, Roman Jakobson ning lingvistik koʻchirish konsepsiyasi hamda O. Mykhailenko ning sintaktik transformatsiyalar haqidagi qarashlari qoʻllanildi. Shuningdek, semantik-pragmatik mazmunni saqlash tamoyiliga alohida eʼtibor qaratildi.

**Tahlil va natijalar.** Tarjimashunoslik nazariyasi boʻyicha, sintaktik transformatsiyalarni turlicha tasniflash mumkin. Quyida tom maʼnoda qoʻshma gaplar kontekstida koʻp uchraydigan sintaktik transformatsiya turlari keltiriladi:

| No | Transformatsiy                                 | Taʼrif                                                                                           | Qoʻshma gaplar kontekstida                                                                                                              |
|----|------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1  | <b>Teskari sion) yoki soʻz ning oʻzgarishi</b> | Manba tilidagi soʻz tartibi maqsad tilda joylanadi                                               | Inglizcha: <i>If you come early, we'll gether.</i> → Oʻzbekcha: <i>Agar erta g, birga boramiz.</i> (Ingliz SVO nsh tbe SOV-shaklga mos) |
| 2  | <b>Bogʻlovchi lar htirilishi</b>               | Manba tilidagi subordinating/subordinating conjunctions id tilida mos bogʻlovchi yoki qoʻshimcha | Inglizcha: <i>He was tired, but he kept g.</i> → Oʻzbekcha: <i>U charchagan edi, yurishda davom etdi.</i> ("but" →                      |

| No | Transformatsiy                                           | Ta'rif                                                                                                                        | Qo'shma gaplar kontekstida                                                                                                                         |
|----|----------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|    |                                                          | almashtiriladi                                                                                                                | o'')                                                                                                                                               |
| 3  | Ergash (ordinate) konstruktsiyaning zis va sintez shi    | Ergash gap manba tilida subordinative tilida ekan, maqsad tilida morfologik mcha yoki maxsus gap tuzilmasiga shi              | Inglizcha: <i>When I arrived, he was g.</i> → O'zbekcha: <i>Men kelganimda, yotgan edi.</i> ("When I arrived" → kelganimda")                       |
| 4  | Bo'linish (ing) yoki sh (merging)                        | Manba tilidagi bitta murakkab tuzilma d tilida ikki yoki undan ortiq gapga a oladi yoki aksincha                              | Inglizcha: <i>He opened the window, e cold air came in.</i> → O'zbekcha: <i>U ni ochdi va sovuq havo ichkariga Sho'ba ikki mustaqil komponent)</i> |
| 5  | Qo'shimcha (ion) va rib tashlash (sion)                  | Maqsad tilga tarjima qilganda manba i bog'lovchilar, bo'laklar yoki predikativ ar qo'shimcha qilinishi yoki tashlab hi mumkin | Masalan manba tilida "and" bilan lgan qo'shma gap o'zbek ada "va/esa" bilan yoki ba'zan bir komponent orqali ifodalanishi in.                      |
| 6  | Konkretizatsiya (etisation) va niylashtirish (alisation) | Maqsad tilida manba tilidagi umumiy tik birlik aniqroq konstruksiyaga shi yoki aksincha                                       | Masalan "because" bilan angan sabab-munosabat chada "-gani uchun" yoki pi bilan" shklida etizatsiyaga uchraydi.                                    |

Olima N. Zokirova "Translation Transformation and Its Description"

maqolasida, tarjimada "transformation refers to the process by which a text is modified to fit the grammatical, cultural, and semantic systems of a target language." deb ta'kidlaydi. Shuningdek, Mykhailenko tadqiqotida «the majority of syntactic transformations were used to bring the source text in conformity with the target language norms» degan xulosa keltirilgan. Tarjima jarayonida, ayniqsa qo'shma gaplarning ingliz tilidan o'zbek tiliga yoki aksincha tarjimasida, sintaktik transformatsiyalar bir nechta omillarni hisobga olishni talab etadi:

- Til tipologiyasi va so'z tartibi farqi: Ingliz tilida odatda qat'iy SVO (Subject-Verb-Object) tartib hukmron bo'lsa, o'zbek tilida SOV gal tushuncha va so'z tartibida erkinlik mavjud. Tarjimada bu farq so'z joylashuvi va bog'lovchi elementlarni qayta joylashni zarur qiladi.
- Bog'lovchi va ergash konstruktsiyalarning morfologik va bog'lovchi vositalari: Ingliz tilida "and", "but", "if", "when", "because" va h.k. kabi conjunctions keng qo'llaniladi; o'zbek tilida esa bog'lovchilarga qo'shimchalar (-sa, -gach, -gani uchun), intonatsiya va positsiyalar e'tiborli. Tarjimada, masalan, inglizcha subordinativ bog'lovchi "when" o'zbekchada "kelgach", "...-gach" qo'shimchasi bilan ifodalanadi.
- Predikativ birliklar mustaqilligi va bog'langanlik darajasi:



Teng bog'langan (compound) va tobe bog'langan (complex) qo'shma gaplar tarjimai uchun turlicha strategiyalarni talab qiladi. Misol uchun, teng bog'langan gapda har bir komponent mustaqil gap bo'lishi mumkin, shuning uchun tarjimada ikki mustaqil gapni ajratib berish yoki birgalikda tuzilmani saqlash mumkin. Tobe bog'langan gapda esa ergash gap asosiy gap bilan sintaktik subordinatsiya aloqasida bo'ladi va tarjimada bu aloqani qayta ifodalash muhim. -Semantik-pragmatik moslikni saqlash: Sintaktik transformatsiya paytida grammatika tuzilmasi o'zgarishi mumkin, biroq tarjima jarayonida semantik mazmun va pragmatik niyat (so'zlovchi maqsadi) saqlanishi lozim. Tarjimashunoslikda bu "semantik ekvivalentlik" yoki "funktSIONAL ekvivalentlik" tamoyillari bilan bog'liq.

Quyida - inglizcha → o'zbekcha qo'shma gap misollari orqali sintaktik transformatsiyalarni tahlil qilamiz:

Misol 1 (Teng bog'langan qo'shma gap): Inglizcha: *She sang, and he played the piano.*

O'zbekcha tarjima: *U kuyladi, u esa pianino chaldi.*

→ Bu yerda "and" bog'lovchisi "va/esa" bilan o'zbekchaga moslashtirilgan, so'z tartibi inglizga nisbatan biroz o'zgarishsiz qolgan.

Transformatsiya: Bog'lovchi almashtirilishi + ikki mustaqil gap birikmasining strukturasini saqlash.

Misol 2 (Tobe bog'langan qo'shma gap): Inglizcha: *When I arrived, he had already left.*

O'zbekcha: *Men kelganimda, u allaqachon ketib bo'lgan edi.*

→ "When I arrived" - subordinativ bog'lovchi "when" o'zbekchada "kelganimda" - "-ganda/-gancha" qo'shimchasi bilan ifodalanadi. Predikativ birliklarning joyi o'zgarib, ergash gap oldinga chiqdi, so'z tartibi moslandi.

Transformatsiya: So'z tartibining o'zgarishi + bog'lovchi vositasining morfologik almashuvi + predikativ birlik joylashuvida strukturaliy o'zgarish.

Misol 3 (Aralash qo'shma gap): Inglizcha: *After the rain stopped, they walked home and talked about the plan.*

O'zbekcha: *Yomg'ir to'xtagach, ular uyga yurishdi va rejalar haqida suhbatlashishdi.*

→ "After the rain stopped" - "to'xtagach" qo'shimchasi bilan; inglizcha "and" o'zbekcha "va" bilan; ikki asosiy gap mosligi saqlangan.

Transformatsiya: Morfologik qo'shimchani qo'llanishi + bog'lovchining almashuvi + so'z tartibida va gap bo'laklari joylashuvida moslashuv.

A. So'z tartibida transformatsiya: Ingliz tili SVO tuzilishini, predikat joyi va bog'lovchilar joyi bilan belgilaydi. O'zbek tilida esa ko'pincha SOV tartib ko'zga tashlanadi yoki erkinroq joylashuvga ega. Shuning uchun inglizcha qo'shma gap o'zbek tiliga o'tganda so'z tartibida qayta qurish talab qilinadi.

B. Bog'lovchi va ergash konstruktsiyalari bilan bog'liq transformatsiya: Inglizcha subordinatori yoki conjunctions bilan ifodalanagan munosabatlar

o'zbekchaga ko'chirilganda morfologik qo'shimchalar yoki so'z tartibi o'ziga xos shaklga ega. Misol uchun, "because" → "-gani uchun", "when" → "-gach/-ganda", "if" → "agar ...-sa".

C. Predikativ birliklar orasidagi strukturaning qayta qurilishi:

Manba tilida ikki yoki undan ortiq mustaqil predikativ birlik mavjud bo'lsa (compound sentence), tarjimada ular maqsad tilga mosroq tarzda bo'linishi, ya'ni ayrim hollarda ikki gapga ajratilishi yoki birlashtirilishi mumkin.

D. Maqsad til normativ tizimiga moslash mamlakatlari: Tarjimon maqsad til til normalariga, uslubiy me'yorlarga, mantiqiy-kommunikativ bilan bog'liq jihatlarga rioya qilishi lozim. Tarjima shunchaki grammatik ko'chirish emas; strukturaning maqsad til normativ sistemasi ichida qayta shakllanishi zarur. Mykhailenko tadqiqotida shunday natija qayd etilgan: «A translator of scientific texts ... is to have solid knowledge of grammar of source and target languages, regularities in rendering grammar forms and constructions, translation transformations.»

Quyida qo'shma gaplar ingliz-o'zbek tilida tarjima qilinganda sintaktik transformatsiyalarning tavsiflangan turlarga mos misollari keltiriladi. Har bir misolda manba til va maqsad til gaplari bilan birga, qanday transformatsiya qo'llangani ko'rsatiladi.

| No | Manba til (Inglizcha)                                                            | Maqsad til (O'zbekcha)                                                            | Qaysi transformatsiya qo'llandi?                                                                         |
|----|----------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1  | He studied hard, and<br>fore he passed the exam.                                 | U tinimsiz o'qidi, shuning<br>n imtihondan o'tdi.                                 | Bog'lovchi „and ... therefore“ → „<br>ing uchun“ (bog'lovchi<br>shtirilishi)                             |
| 2  | Although the sun was<br>ng, it was still cold.                                   | Quyosh nurlari<br>qlaganiga qaramasdan,<br>am sovuq edi.                          | „Although“ → „...gacha<br>masdan“ (bog'lovchi<br>shtirilishi + so'z tartibida<br>arish)                  |
| 3  | If you leave now, we<br>finish before dinner and<br>t afterwards.                | Agar hozir chiqib ketsang,<br>vqatdan oldin tugatamiz<br>yin tashqariga chiqamiz. | „If“ → „Agar ...-sa“ (morfologik<br>imcha), „and“ → „va“, so'z tartibi<br>andi                           |
| 4  | When he had finished<br>work, he turned on the<br>, and his favourite song<br>d. | U ishini tugatgach, radio<br>va uning sevimli qo'shiği<br>boshlandi.              | „When he had finished his work“<br>.. tugatgach“, „and“ → „va“; so'z<br>bi va bog'lovchi vosita moslandi |

Ana shunday misollar orqali tarjimaning sintaktik jihatlari yuzasidan chuqur tahlil qilish mumkin. Tarjima jarayonida qo'shma gaplar bo'yicha sintaktik transformatsiyalarni amalga oshirishda bir qancha muammolar paydo bo'ladi:

- Manba til strukturasining bevosita ko'chirilishi: Tarjimon manba tildagi tuzilmani

aynan saqlashga intilsa, maqsad til nazariy normativlariga mos kelmaydigan, noqulay yoki xato tuzilma paydo bo'lishi mumkin. Mykhailenko buni «grammar literalism» deb atagan. - Semantik va pragmatik niyatning yo'qotilishi: Agar sintaktik transformatsiya muvofiq darajada o'ylab amalga oshirilmasa, gapdagi mantiqiy bog'lanish (masalan, shart-natija, sabab-oqibat) yo'qolishi mumkin. - Til tipologiyasidagi farqlar: Ingliz va o'zbek tillari turli tipologik xususiyatga ega bo'lgani sababli, ayniqsa qo'shma gaplarda (teng bog'langan vs tobe bog'langan) strukturaviy farqlar ko'p uchraydi. - Bog'lovchi elementlarning noaniqligi: Maqsad tilida kongruent bog'lovchi, qo'shimcha yoki morfologik vosita bo'lmasligi mumkin, shuning uchun tarjimon muqobil yechimlar izlashga majbur. - So'z tartibi va intonatsiya jihatlari: O'zbek tilida erkinroq so'z tartibi va intonatsiya katta rol o'ynaydi, bu esa inglizcha qat'iy so'z tartibiga moslashtirishni murakkablashtiradi.

Tarjimon manba va maqsad tillarining grammatik va sintaktik normativlarini chuqur o'rganishi kerak;

Tarjima strategiyasida qurilma (structure) emas, mantiqiy-semantik ekvivalentlik ustun bo'lishi lozim; Adaptatsiya (moslashtirish) uslubi orqali manba til tuzilmasini maqsad tilning grammatik va sintaktik normalariga muvofiq transformatsiyalash. - Tarjima jurnali yoki amaliyotida qo'shma gaplarni tahlil qabullari ishlab chiqilishi;

- Tarjimon o'zbek tilida tabiiy eshitiladigan tuzilma yaratishga e'tibor qaratishi. Tarjimada sintaktik transformatsiyalar — ayniqsa qo'shma gaplar tahlilida — muhim yondashuvdir. Ingliz va o'zbek tillari orasidagi tipologik farqlar, bog'lovchi va ergash konstruktsiyalar, so'z tartibi va morfologik vositalar turlicha bo'lgani sababli, tarjima jarayonida syntax-transformatsiyalarni aniqlab, ongli ravishda qo'llash zarur. Shuningdek, transformatsiyalarni amalga oshirishda semantik-pragmatik mazmunni saqlab qolish muhim — faqat grammatik shaklni o'zgartirish yetarli emas. Tarjimashunoslik tadqiqotlari (masalan Mykhailenko, Nida, Zokirova) bu transformatsiyalarni tizimli ravishda tasniflagan va ularning qo'llanishini tahlil qilgan.

**Xulosa va takliflar.** Xulosa qilib aytganda, tarjima jarayonida sintaktik transformatsiyalar, ayniqsa qo'shma gaplar tarjimasida muhim lingvistik vosita hisoblanadi. Ingliz va o'zbek tillarining tipologik farqlari sababli so'z tartibi, bog'lovchi birliklar va morfologik strukturalarni moslashtirish zarurati yuzaga keladi. Tadqiqot natijalari Eugene Nida tomonidan ilgari surilgan funksional ekvivalentlik tamoyili tarjimada semantik va pragmatik mazmunni saqlashda muhim ekanligini tasdiqladi. Shuningdek, Roman Jakobson va O. Mykhailenko qarashlariga muvofiq, tarjima jarayonida strukturaviy o'zgarishlar tabiiy lingvistik

ifodani shakllantirishga xizmat qiladi. Kelgusida tarjima amaliyotini takomillashtirish maqsadida sintaktik transformatsiyalar bo'yicha maxsus lingvistik korpuslar yaratish, tarjimonlar uchun qo'shma gaplar tarjimasi bo'yicha metodik qo'llanmalar ishlab chiqish hamda avtomatik tarjima tizimlarida strukturaviy moslashuv algoritmlarini rivojlantirish tavsiya etiladi. Bundan tashqari, tarjimada pragmatik mazmunning yo'qolmasligini ta'minlash uchun semantik tahlil usullarini kengroq joriy etish maqsadga muvofiqdir.

### FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Roman Jakobson. *On Linguistic Aspects of Translation*. — 1959.
2. Eugene Nida. *Toward a Science of Translating*. — Leiden: Brill, 1964.
3. Peter Newmark. *A Textbook of Translation*. — London: Prentice Hall, 1988.
4. Susan Bassnett. *Translation Studies*. — London: Routledge, 2002.
5. O. Mykhailenko. *Syntactic Transformations in Translating Scientific Texts*. — 2015.
6. N. Zokirova. *Translation Transformation and Its Description*. — 2018.
7. J. Catford. *A Linguistic Theory of Translation*. — Oxford University Press, 1965.
8. Vinay and Darbelnet. *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. — 1958.
9. Andrei Fedorov. *Основы общей теории перевода*. — 1983.
10. Larson Mildred. *Meaning-Based Translation*. — 1984.
11. G'aybullayev O. *Tarjimashunoslik asoslari*. — Toshkent, 2010.
12. Xusanboyeva A. *Sintaktik transformatsiyalar va ularning turlari*. — 2019.